

ТЕКСТ ЯК ПРОДУКТ ЗВ'ЯЗНОГО ВИСЛОВЛЮВАННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті зв'язне мовлення розглядається як складний багатоструктурний процес, спрямований на створення кінцевого мовленнєвого продукту – тексту, що включає послідовні етапи розгортання структури цього процесу.

Ключові слова: мова, мовлення, текст, зв'язне висловлювання, дискурс.

Вихідна теоретична позиція дослідження щодо проблеми мовленнєвої діяльності та управління нею, зв'язку мови, мислення і мовлення людини, пріоритетної ролі мови як національного джерела формування мовної особистості була визначена на основі провідних положень лінгвістики тексту як продукту мовлення (І. Р. Гальперін, С. І. Дорошенко, О. А. Реферовська, З. Я. Тураєва, Л. В. Щерба).

Так, для нашого дослідження проблема співвідношення мови і мовлення є значущим, оскільки в експериментальній роботі ми звертаємося як до формування в дитини елементарних уявлень про звукову, лексичну, граматичну системи мовлення, так і до розвитку навичок оволодіння мовленням у його комунікативній функції.

Незалежно від того, з яких позицій (соціологічної (Аристотель, М. М. Бахтін, Геракліт, Е. В. Ільєнков, Т. П. Ломтєв, Платон, О. О. Потєбня), гносеологічної (М. М. Бахтін, М. І. Бердяєв, М. Гартман, О. Ф. Лосєв, Ф. П. Філатов), функціональної (Н. Д. Бабич, О. А. Белобрикіна, М. В. Брахманов, К. Бюлер, В. В. Виноградов, Б. М. Головін, А. П. Коваль, М. І. Кошина, Д. Е. Розенталь, В. М. Русанівський, М. О. Телєнкова)) досліджується співвідношення мови і мовлення, для сучасної лінгвістики характерною є суперечлива тенденція до визначення сутності понять "мова" і "мовлення", що виявляється в підкресленні їх єдності, й водночас у чіткому їх розмежуванні.

Так, філософи визначають мову як "найбільш осяжний та найбільш диференційований засіб висловлювання, яким володіє людина, і як найвищу форму прояву об'єктивного"; як "систему знаків, що служать засобом пізнання, зберігання і відтворення продуктів духовної культури й людського спілкування" [3, с. 168].

Лінгвісти мову визначають як словниковий і граматичний засіб, що об'єктивує роботу мислення та є знаряддям спілкування, обміну думками і взаєморозуміння людей у суспільстві; як сукупність мовленнєвих засобів, використаних у творчості окремого письменника чи в окремій писемній пам'ятці; процес "говоріння".

Психологи вбачають у мові систему звукових, словесних і граматичних засобів, що історично склалися в певній спільності людей і проявляються в мовленні за допомогою слів.

Філософська характеристика мовлення пов'язана з визначенням його як засобу існування мови; історично укладена у процесі матеріальної перетворюючої діяльності людей форма спілкування, опосередкована мовою; один із видів комунікативної діяльності, що здійснюється у формі мовленнєвого спілкування; здібність, притаманна лише людині, називати поняття словами, в думках (внутрішнє мовлення) чи вголос, як сполучення сем, морфем, фонем (зовнішнє мовлення). У лінгвістичному аспекті мовлення – це процес добору і використання засобів мови для спілкування з іншими членами певного мовного колективу; як послідовність знаків мови, організована за її законами відповідно до потреб висловленої інформації; форма актуального існування кожної мови.

Отже, зіставлення мови і мовлення є методологічним для всіх досліджень, пов'язаних із розв'язанням проблеми розвитку зв'язного мовлення, яке вчені визначають, з одного боку, як процес створення висловлювання, а з іншого – результат цього процесу, продукт мовленнєвої діяльності – текст (В. В. Виноградов, С. І. Дорошенко, Л. В. Щерба та ін.).

Аналіз лінгвістичних та принагідно лінгводидактичних досліджень із проблеми розвитку зв'язного мовлення дозволив розподілити їх на ті, в центрі яких стоїть текст (писемний або усний) як продукт мовленнєвої діяльності (І. Р. Гальперін, О. А. Реферовська, З. Я. Тураєва та ін.), або процес створення зв'язного висловлювання (Н. М. Бібік, Д. Х. Баранник, М. С. Вашуленко, Т. О. Ладиженська, О. О. Леонтьєв, М. Р. Львов, І. О. Синиця, О. М. Шахнарович).

У дослідженнях спеціального напрямку, лінгвістики тексту, виокремлюються усна й писемна форми мовлення, що відбивається в його результаті, продукті.

Усне мовлення – "вербальне (словесне) узагальнення за допомогою мовних засобів, що сприймаються на слух. У процесах породження усного мовлення виокремлюються ланки орієнтування, одночасного планування (програмування), мовленнєвої реалізації та контролю".

Науковці вбачають в усному мовленні одну з форм розвитку писемного мовлення (Л. А. Булаховський, М. І. Жинкін, І. О. Синиця). Писемне мовлення – це мовлення зафіксоване на письмі, що характеризується більш чітким дотриманням літературних норм.

Між усним та писемним мовленням є багато спільного: вони є засобами спілкування, для них необхідний лексичний запас і вміння вживати різноманітні способи зв'язку в середині речення та між реченнями (В. Г. Костомаров, Т. О. Ладиженська). В основі обох форм лежить внутрішнє мовлення, в якому формується думка (Л. А. Булаховський, Л. С. Виготський, М. І. Жинкін, С. Л. Рубінштейн).

Виокремлення усної та писемної форми мовлення відбивається у диференціації понять "текст" та "дискурс", яке пояснюється тим, що в першому вчені розуміють переважно абстрактну, формальну конструкцію, а у другому – різні види її актуалізації, які розглядаються з боку ментальних процесів (Ж. Курте).

Дискурс (від франц. discours – мова) науковці визначають як зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; текст, узятий у подійному аспекті; мовлення, яке розглядається як цілеспрямована дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їхньої свідомості (когнітивних процесах) [1, с. 136–137]. Дискурс включає паралінгвістичне супроводження мовлення (міміку, жести) (Е. Бенвеніст, А. Ж. Греймас, Т. А. ван Дейк).

Текст – (від лат. textus – поєднання) – поєднана смисловим зв'язком послідовність знакових одиниць, основними властивостями якої є зв'язність і цільність (Ю. М. Лотман, І. П. Севбо).

У визначенні тексту, в якому науковці вбачають одиницю мовлення, поняття найвищого рівня після звуків мовлення, морфем, слів, словосполучень і речень, дослідники підкреслюють його категоріальні ознаки: цільність, зв'язність, структурну та смислову оформленість, закінченість (В. І. Бадер, І. Р. Гальперін, С. І. Дорошенко, Т. М. Дрідзе, Н. Д. Зарубіна, І. О. Зимня, О. А. Лаптева, О. І. Москальська, Г. Я. Солганік, З. Я. Тураєва, Т. М. Ушакова та ін.).

За визначенням З. Я. Тураєвої, текст – упорядкована чисельність речень, поєднаних різними типами зв'язків (лексичного, логічного, граматичного), здатна передавати певним чином організовану інформацію. Текст є складне ціле, що функціонує як структурно-семантична єдність. Авторка розрізняє текст як продукт природної мови (первинна моделююча система) і текст як твір художньої творчості (вторинна моделююча система) [2, с. 39].

В основі обох форм лежить внутрішнє мовлення, в якому формується думка (Л. А. Булаховський, Л. С. Виготський, М. І. Жинкін, С. Л. Рубінштейн). Лінгвісти розглядають усне мовлення як одну з умов розвитку писемного мовлення (Л. А. Булаховський, М. І. Жинкін та ін.).

Одиниця мовленнєвого спілкування, орієнтована на учасників мовлення, визначається вченими терміном "мовленнєве висловлювання" (Ю. М. Лотман).

Лінгвістичний аналіз мовленнєвого висловлювання, дискурсу та тексту дозволяє виділити загальні риси. Передусім це певна цілісність висловлювання, інформативність, адже кожен із них несе відповідну інформацію для слухачів або читачів. Усі вони вимагають певної підготовки та осмислення. Дискурс та текст подібні своєю структурою, і відрізняються лише формою передачі (усна чи писемна).

Діти дошкільного віку оволодівають усним мовленням. У деяких ситуаціях навчання їх висловлювання набувають рис писемного мовлення, за законами якого дитина будує текст (Г. О. Люблинська, С. Л. Рубінштейн, Ф. О. Сохін), проте для дошкільників найбільш характерним є усний текст, коли вихователь або дорослий записує те, що створили діти.

Визначені основні положення щодо оцінки продукту зв'язного висловлювання – тексту є важливими для осмислення самого процесу створення тексту, тобто процесу зв'язного мовлення.

Під зв'язним мовленням розуміють розгорнуте викладення певного змісту, яке здійснюється логічно, послідовно і точно, граматично правильно й образно (Ф. О. Сохін, О. С. Ушакова); смислове розгорнуте висловлювання (низка логічно узгоджених речень), що забезпечує спілкування та взаєморозуміння (М. М. Алексєєва, В. І. Яшина).

За робоче ми вважаємо таке визначення зв'язного мовлення як продукту мовленнєвої діяльності – єдине смислове і структурне ціле, що включає пов'язані між собою й тематично об'єднані, закінчені відрізки.

Процес зв'язного мовлення лінгвісти оцінюють як складну діяльність, що включає різні види зв'язків: логічну співвіднесеність мовлення з об'єктивним світом і мисленням, адже в цьому процесі відбивається розгорнута, закінчена думка; функціонально-стильову співвіднесеність із партнерами спілкування, оскільки різні партнери і різні форми спілкування диктують різний зміст мовленнєвого висловлювання; граматичну співвіднесеність мовлення зі сферою спілкування, адже мовленнєве висловлювання вимагає дотримання певних граматичних норм (Б. А. Ахмедов, Р. А. Будагов, Б. М. Головін, М. П. Єрастов). Особливо яскраво ці зв'язки виступають у процесі оволодіння зв'язним мовленням дітьми на початкових етапах. Мовлення обслуговує різні види дитячої діяльності, виступає в різних типах зв'язних висловлювань. Процес зв'язного мовлення спрямований на створення продукту.

Отже, зв'язне мовлення розглядається в нашому дослідженні як складний багатоструктурний процес, спрямований на створення кінцевого мовленнєвого продукту – тексту, що включає послідовні етапи розгортання структури цього процесу (визначення теми, планування сюжетної лінії, добір необхідних мовних засобів, власне процес розповідання, самооцінку готового продукту (тексту)).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – С. 136–137.
2. Тураева З.Я. Лингвистика текста // Текст: структура и семантика: Учебное пособие. – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.
3. Философский словарь/ Под ред. И.Т.Фролова.. – М. : Политиздат, 1991. – С. 168–169.

Горбунова Н. В.

ТЕКСТ КАК ПРОДУКТ СВЯЗНОГО ВЫСКАЗЫВАНИЯ СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ

В статье связная речь рассматривается как сложный многоструктурный процесс, направленный на создание конечного речевого продукта – текста, который включает последовательные этапы развертывания структуры этого процесса.

Ключевые слова: язык, речь, текст, связное высказывание, дискурс.

TEXT AS A PRODUCT OF COHERENT UTTERANCE OF SENIOR PRESCHOOLERS

In the article coherent speech is viewed as a complicated multistructural process directed to the creation of the final speech product – the text that consists of successive stages of the structure of this process.

Key words: language, speech, text, coherent utterance, discourse

УДК 811.161.2:81 42:371.32

Божко О. П.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МОВНИХ ЗАСОБІВ У ТЕКСТАХ РІЗНИХ ТИПІВ

Розглянуто мовні особливості текстів різної типологічної структури та стилістичної належності. Обґрунтовано важливість опанування учнями на уроках української мови в 5–9 класах правил добору мовних засобів як умови вдосконалення текстотвірних умінь.

Ключові слова: комунікативно-функційний підхід, текст, тип мовлення, розповідь, опис, роздум, "дане", "нове", паралельний/ ланцюговий зв'язок речень, стиль мовлення, мовні засоби.

Комунікативно-функційний підхід у навчанні учнів української мови надає пріоритетності формуванню базових умінь і навичок з усіх видів мовленнєвої діяльності. Проте ще й досі робота з реалізації мовної змістової лінії не завжди підпорядковується завданням розвитку мовлення учнів, а школярам доволі складно засвоїти основи текстотворення.

Проблему типів мовлення досліджували вітчизняні та зарубіжні лінгвісти (Н. Валгіна, Г. Золотова, Т. Єщенко, І. Кочан, Л. Лосева, О. Нечаєва, Л. Новиков, Г. Солганик та ін.) і лінгводидакти (О. Глазова, Т. Донченко, В. Капінос, Т. Ладиженська, В. Мельничайко, А. Нікітіна, М. Пентилюк, Г. Шелехова та ін.), котрі приділили значну увагу теорії та практиці аналізу, побудови текстів. Питання ж особливостей уживання мовних засобів у висловлюваннях різних типів потребує подальшої розробки.

Мовець має досягати комунікативних цілей у всіх сферах когнітивно-творчої та трудової діяльності. Для цього 5–9-ти класники вчать аналізувати, відтворювати, будувати та редагувати висловлювання різних типів, стилів та жанрів мовлення. Якість використаного "будівельного матеріалу" – мовних засобів – не може бути високою без належних знань особливостей їх функціонування в тексті певного типу. Це й визначає актуальність пропонованої статті. Її мета – проаналізувати й узагальнити особливості вживання мовних засобів у текстах різних типів. Відповідно до мети ставимо завдання: 1) розглянути мовні засоби, притаманні розповіді, опису, роздуму; 2) визначити їх роль у структурі висловлювання.

Питання про типологію текстів лишається дискусійним через багатовекторність самого поняття "текст" і доволі строкату палітру критеріальних ознак, пропорованих ученими. У цій статті під "типом тексту" ми маємо на увазі спосіб викладу, "основні структурні схеми поєднання речень у складне мовленнєве ціле, що відповідає завданням мовця..." [3, с. 520]. Іншими словами, це текст (або фрагмент тексту) з певним узагальненим значенням за функційно-смісловим критерієм, відповідно до якого в шкільній практиці традиційно виділяють розповідь, опис і роздум. Кожен із них має особливості не лише в побудові, а й у доборі мовних засобів. Наприклад, навіть за двома початковими фразами можна розвинути думку, дотримуючись певного типу висловлювання (у реченнях специфічні мовні засоби підкреслено): 1. Спершу мама вишивала рушник. Потім вона... (Розповідь). 2.